

САДРЖАЈ

РОМАНИ

НЕЧИСТА КРВ.....	9
ГАЗДА МЛАДЕН.....	157
ПЕВЦИ.....	227

ПРИПОВЕТКЕ

ГУГУТКА.....	279
НУШКА.....	286
РИСТА КРИЈУМЧАР.....	291
СТЕВАН ЧУКЉА.....	299
СТАРИ ВАСИЛИЈЕ.....	305
БАБА СТАНА.....	315
ТЕТКА ЗЛАТА.....	331
ЊЕГОВА БЕЛКА.....	344

ИЗ СТАРОГ ЈЕВАНЂЕЉА

ПРВА СУЗА.....	353
УВЕЛА РУЖА.....	361
ЂУРЂЕВДАН.....	385
У НОЋИ.....	390
СТАНОЈА.....	398

СТАРИ ДАНИ

У ВИНОГРАДИМА.....	405
НУШКА.....	412
НАШ БОЖИЋ.....	417
СТАРИ ДАНИ.....	425
ОНИ.....	435
ПОКОЈНИКОВА ЖЕНА.....	452

БОЖЈИ ЉУДИ

I ЗАДУШНИЦА.....	475
II МАНАСИЈЕ.....	478
III ЉУБА И НАЗА.....	480
IV ТАЈА.....	485
V МИТКА.....	490
VI БЕКЧЕ.....	493
VII.....	495
VIII БИЉАРИЦА.....	496
IX ПАРАПУТА.....	499
X ЈОВАН.....	501
XI МЕНКО.....	502
XII ЦОПА.....	503
XIII СТАНКО „ЧИСТО БРАШНО“.....	505
XIV Ч'А МИХАЈЛО.....	507
XV МАСЕ.....	509
XVI МАРКО.....	510
XVII.....	511
XVIII ЛУДИ СТЕВАН.....	513
XIX ДЕДА ВЕСА.....	515
XX.....	516
XXI.....	518

ДРАМЕ

ТАШАНА.....	523
ЈОВЧА.....	619
КОШТАНА.....	661

ПОД ОКУПАЦИЈОМ

ПОКУШАЈ АУТОБИОГРАФИЈЕ.....	719
УСПОМЕНЕ.....	721
УСПОМЕНЕ.....	723
БЕЛЕШКЕ.....	761
БЕОГРАДСКЕ ШЕТЊЕ.....	795
КАЛЕМЕГДАН.....	797
МАЛИ КАЛЕМЕГДАН.....	799
БРАТ ИЛИЈА.....	802
МОЈ НОВИ ИЗДАВАЧ И ПРОДАВАЦ КЊИГА.....	809
„СТАРИ“.....	815
„КОД ЖИЧЕ“.....	818
***.....	825
ПРЕД КАСАПНИЦОМ.....	829
ХАЦИЈСКА ВЕЧЕРА.....	836
ПРОДАЈА БОНБОНА.....	843
КАФЕЦИСКА ПОСЛА.....	851
НОВЕ ЦРКВЕ.....	857
ОБРНУТИ ПОЈМОВИ.....	863
„ЈУНАК ИЗ ЛИКЕ“.....	869
НОВО НАСЕЉЕ.....	874
БОГОЈАВЉЕНСКА НОГА.....	877
РАСТУРЕН СВИЊСКИ ОРТАКЛУК.....	881
СА ВЕЛИКЕ ПИЈАЦЕ.....	883
„ШУМАТОВАЦ“.....	885
БРАТ-ЈАЊИНО ПРАСЕ.....	890
ОТМЕНА ОГОВАРАЊА НА ЖУРЕВИМА.....	892
ЗАБУШАНТИ.....	895
ИЗ БЕОГРАДА.....	897
ЗАБУШАНТ.....	900
ПОЛИТИЧАРИ.....	902
ДИПЛОМАТ.....	904
ТРГОВАЦ.....	906
КОРЕКТОРИ.....	908
ПРЕЧАНИН.....	909
СУРДУЛИЦА.....	911
СУРДУЛИЦА.....	913
ТОМА П. ЂУРЂЕВИЋ.....	918
АРИТОН МИЉКОВИЋ.....	920

ПИСМА.....	923
------------	-----

Борисав Станковић
ОДАБРАНА ДЕЛА

Издавач
НЕВЕН,
Лагумска 14, Земун
11080 Београд
www.ipneven.com

За издавача
Мико Јеремијевић

Дизајн
Сунчица Јеремијевић

Лектура и коректура
Ивана Урошевић

Техничка припрема
Иван Јеремијевић

Пласман
тел/факс: + 381 11 409 53 90
моб: +381 69 133 48 96

Штампа
Невен, Београд

Тираж
500 примерака

ISBN 978-86-7842-437-3

Борисав Станковић

ОДАБРАНА ДЕЛА

НЕВЕН

ПРЕДГОВОР

Књижевно стваралаштво Боре Станковића везано је за Врање, иако је тамо ретко одлазио. Своју најпознатију драму „Коштана“ објављује 1902. године, где први пут у књижевном делу користи врањски изговор, што изазива велике критике. Рано је остао без родитеља, па је бригу о његовом васпитању преузела Баба Злата, спретна усмена приповедачица, која је имала велики утицај на његово стваралаштво, причајући му разне приче о старим временима и родном граду.

Иако је у делима настављач реализма и религионизма и тематика му је социјална, први пут се појављују и црте натурализма, преовлађују психолошке перспективе, па се може рећи да је зачетник модерне српске прозе. Српска реалистичка проза се окреће од спољашњег ка унутрашњем, од објективног ка субјективног. Окренутост старом времену и орјенталном, старобалканском животу прати дубока одбојност према модерном друштву и одбацивање грађанског друштва. Слабо је познавао књижевне теорије и правце, нити је марио за књижевну критику:

„Ја сам човек који се не занима теоријама и интелектуалним конструкцијама. Интелигенција не ствара уметничка дела, она може да разуме или да углача оно што осећаји створе.”

Његова аверзија према поетичким нормама, па и према класици може се схватити као реакција једног аутентичног писца који је, не ослањајући се на књижевне узоре и технике, спонтано проналазио свој сопствени стил.

Станковићев свет, иако временски и просторно удаљен, није идиличан, хармоничан и конфликтан. Сукоби настају не само између старог и новог, између старих и нових богаташа, рађају се у духу старог друштва, из властитих опозита. Станковићев циљ је човек, појединац и његова судбина, психички ломови и потреси.

Сви јунаци су затворени сами у себе. Све је окренуто унутра, у породичне кругове. Живот тече у собама и двориштима ограђеним високим зидовима. Тврди колективни прописи и друштвени морал ограничавају и слободу гово-

ра. Понирао је у прошлост и тамо проналазио несрећне људе, помешане судбине, вечите болесника и патнике. Открива свет понижених и увређених. Читава збирка „Божји људи“, састављена од кратких приповедака и цртица, посвећена је онима који су одбачени од друштва, просјацима и поремећеним, од којих свако живи у свом нестварном свету. Трагичне женске судбине тог света заузимају посебно место у опусу. Патријархална средина својим предрасудама гази живот жене; она је осуђена на несхваћење. Због тога посебну пажњу писац даје анализи патње и осећања жене. „Увела ружа“, „Коштана“, „Нечиста крв“, „Покојникова жена“ итд. јасни су показатељи несрећних судбина жена тог времена. Судбина Станковићевих јунака одиграва се у троуглу сила:

1. новац
2. ерос
3. морал

Само морал делује неприкривено, на површини друштвеног живота, видљив у свим односима, у свим социјалним групама, док се новац и ерос налазе у позадини, тако да се ствара привид да је морал једини уређивач понашања и да је њему подређено све оно што се дешава у сфери прва два. Патријархални морал није код њега, као код других реалиста, схваћен као идеалан, него увек само као морал дате средине који се намеће као идеалан. Строги захтеви тог морала не долазе у сукоб с логиком новца – Станковић, напротив, приказује да се у моралу увек скрива неки материјални интерес – него се сукобљава са оним што је најбоље у човеку, с еросом. Морал друштва супротставља се еротском напону појединца, намеће му своја ограничења и забране. На том сукобу почиње драма готово свих Станковићевих јунака.

„Свет Станковићевог завичаја већ се почео губити у времену које је наступало ослобођењем Врања од Турака, значи врло мало раније него што се овај писац био родио. Такав свет се био губио лагано већ и за живота самог Боре Станковића, и на његове очи. Чак је и своју књигу коју је написао још као београдски студент назвао због тога „Стари дани“, као да је реч о људима и женама који су живели много раније. За Станковића ово је значило крај једне вековне идиле његовог града; познат је његов уздах због промена у Врању: „Пусто турско!“

Смак овог старог времена Станковић је осећао као смак света. Само у таквом болу он је могао да тако дубоко захвати у духовну историју нашег балканског људства, његових племенитих страсти и загонетних случајева срца. Станковић је у свом делу дао слику своје средине, али је ипак, и пре свега, давао слику човекове душе.“

Јован Дучић

РОМАНИ

НЕЧИСТА КРВ

I

Више се знало и причало о њеним чукундедима и прамдедама него о њима самим: о оцу јој, матери, па чак и о њој – Софки.

Њихова је кућа била стара. Изгледа, да од када је варош почела постајати, да је и та њихова кућа већ тада била ту. Цела родбина из ње је произишла. Од увек саме би владике, приликом великих празника, после службе, прво код њих долазили на честитање, па тек онда ишли у друге куће, такође старе и чувене. У цркви имали су свој сто, а на гробљу своје гробове. Гробови све од мрамора а једнако, и дању и ноћу са запаљеним кандилима.

Не зна се који је од предака баш саму кућу подигао, али се знало да су од вајкада били тако богати. И тек за хаџи-Трифуну, од кога се они почели и хаџијама звати, знало се да је он први имао смелости да, после свога хаџилука, све то богатство, које до тада лежало скривено и нагомилано по подрумима, амбарима и шталама, изнесе, распореди и уздигне, да би могао „свет да гледа“. Сазидао је капију на свод и јаку као град. Горњи спрат куће подигао, окречио га и ишарао резбаријама. Собе је раскошно искитио најскупоценијим ћилимима, и старим и скупим сликама из Пећи, Свете Горе и Рила; по рафовима поређао сребрне сахане и златне зарфове. Доле, до капије, утврдио бињиш од мрамора, са кога је узјакхивао на своје чувене коње. А он увек, како се памтило, и лети и зими, огрнут био ћурком, са силавом, пиштољима и јагаганима и у тешким јаким чизмама до колена. Од тада Турчин, заптија, није смео поред куће проћи, још мање да застане. Целе ноћи испред капије морао је да гори фењер и по три и четири ноћна стражара да дремају, јер је он, тај Софкин прамдед, хаџи Трифун, тргујући по највећим градовима и мешајући се са нај-

виђенијим људима, могао, услед тога познанства а највише због свога богатства, не само заптије, кајмакаме, него и саме паше да мења и у „сургун“ да шаље. За сваки народни посао, било за какву нову школу и цркву, или за какав манастир који је требало подићи, оправити; или, још горе и опасније, ако би требало крвника, насилника сменити, знало се да се за то мора к њему доћи. И тада би се горе, у оној намештеној соби, видело како први људи из вароши целу ноћ преседе договарајући се, а напоследку увек њему остављају да то изврши, како он хоће и нађе за добро. Он би то брзо извршавао. Митом, чиме се највише и успевало, а ако ни то не, онда чак и куршумом, и то од човека туђе вере, каквог Арнаутина, качака. Али зато је онда морало златно кандило њихове куће пред распећем у цркви једнако да гори, а онај сто, одмах до владичиног, само њихов да је, и нико сем њих не сме у њ да уђе и одстоји службу. Сиротињи и људима по затворима, за време Ускрса, Божића или славе, три дана морало се слати јело и пиће.

Био је строг и прек. Трепет не само за кућу него и за целу породицу. Чивчијама, слугама са чивлука из Ратаја и воденичарима са воденица у Собини, он је био све и сва. Чак је неке, причало се, и убијао. За све време док би он путовао по Турској, по трговини, а обично би се целог лета тамо бавио – он би се овамо по родбини једнако помињао и њиме се застрашивало. Особито удовице, чији синови тек што настали, па место да предузму и почну водити бригу о кући, да замене оца, домаћина, а они почели трошити и расипати – особито су оне те своје синове једнако њиме, „батом својим“, како су га сви у родбини звали, застрашивале и претиле им:

– Хајде, хајде, знаш ти, доћи ће он. Јуче сам била тамо и рекоше ми: тек што се није вратио с пута. И нећу ја више да дрхтим и да стрепим пред њим због тебе; нећу више да лажем и да те кријем. Нећу и не могу да, кад одем до њега, а он да се на мене исколачује: „Шта ти, мори, кријеш онога твога?... Зар ја не знам и не чујем шта он ради, где се луња и колико троши. Главу ћу му као врапцу откинути. Ни ти ни он нити ико од вас на очи да ми не изађете“. И, ето, зато нећу и не могу да те кријем, да после он мене тако грди. И све ћу да му кажем, чим дође, видећеш ти! – завршиле су.

И то је помагало, застрашивало, јер знало се шта чека тога. И заиста, чим би он дошао с пута, одмах би се цела родбина стицала: жене, тетке, стрине. Мужеви као да нису смели првога дана преда њ, а знали су да ће он, шта би за њих имао, преко тих њихових жена поручити им и наредити.

Свака би одлазила горе, на горњи спрат, и на онај доклат, где би он обично седео. Понизно, са страхом, не смејући од величине – јер такав им је велики и страشان изгледао – ни да га погледају, поздрављале би га: – Дође ли, бато? – До-

Ђох, – кратко, са досадом, чуло би се како он одговара. А већ кад би коју нарочито по имену позвао горе к себи, она би премирала. Знало се да он никоју, кад по имену зове, не зове за какво добро. Сигурно муж њен нешто скривио. Или новац, што је узајмио од њега за радњу, није вратио; или није га ни уложио у радњу, већ га слагао и за нешто друго потрошио. Али, и поред све те његове строгости, опет и најсиротија и најудаљенија у родбини није била заборављена, јер је свакој доносио са тих путовања какав поклон и сваку ма чиме обрадовао.

Много није говорио никада. Али што би рекао, то је било речено. И тада се памтиле и употребљавале његове речи и изреке. „Ех, тако је то и то, што рекао покојни хаџи Трифун“. И када не би био на путу, он би једнако седео код куће: лети горе на докату, – а зими доле, у оној великој, широкој соби. Цео би дан тамо само седео, пушио, пио кафу и наређивао.

Али поред свега, што је увек морало да буде како би он хтео, ипак са сином, јединцем, никако није могао да изиђе на крај. Кћери је већ удао и удомио, како је он хтео. Али са сином, који му се родио доцкан, када је он већ био остарео, када се већ нико није ни надао да ће имати деце а још мање сина, наследника – он је дакле био последње дете, „истришче“ – када је овај одрастао, никако са њиме није могао да се слаже. Он, син, као у инат, никако није хтео да му иде по вољи. А ко зна зашто? – мислио је старац. Да ли што већ, онако стар, није више могао ићи по трговини, те, ваљда, не доносећи и не зарађујући више, нема онај углед као пре; или, а то је највише једило старца, сигурно је било кога који је на то сина против њега потпомагао, јачао. Сигурно је то била она, мати, јер зна он да, док није сина родила, она се жива није чула. Истина, ни тада, са сином, није смела да му се на очиглед противи, не изврши што би јој наредио, али, осећао је он, како је ипак она некако друкчија. Изгледа као да, досадивши јој се напослетку тај вечити страх, трепет од њега, манула га и оставила, да и даље наређује, заповеда и грди слуге и чивчије, а она се сва окренула сину и једнако њега само пази. Са сином је излазила и ишла по родбини, код кћери, и онда, сви скупа, ишли би по чивлуцима, славама, саборима и по осталој родбини. И све, и сестре и мати, утркивале се која ће што више да му угоди. Што год би урадио, учинио, за њих је било свето. Нису могле замислити да би он могао, или што би и учинио, да је то нешто ружно и неваљало. А старац, више љубоморан, а и видећи како син, због тих њиних улагивања око њега, бива све више нежан него што треба, једнако се на сина дурио. Није могао да га гледа, како је говорио. А да и њега као и друге бије, није могао, јер га је и он много волео. Истина, то никада није казао, чак, када би се овај и разболео, старац није хтео да сиђе да га види, али ипак да и на њега, као на остале, слуге и чивчије, дигне руку – то није могао.

А још када је син почео једнако само са Турцима и беговима да се дружи, с њима да пије, па чак и у њихове хареме да одлази и са њиховим девојкама и булама да ашикује, старац се почео обезумљивати:

– Ако му је до тога – беснео је – зна и за то хаџи Трифун. И он је некада био млад. Али онда, ето му чивлуци и у њима сељанке, чивчике. А што у Туркиње, у неверу? Јер код њих, була, пошто по четири њих само једног мужа имају, то им је врела и мека крв. Пију оне човека! И зато објашњавао је старац и он сам, син му, такав је, блед, сув и танак; више женско но мушко. И зато он не може ни да га гледа, нити ће га погледати!

А када би, и после толиких грдња и псовки, чуо како је опет са неким беговима негде начинио какав лом и чудо, и у зору кући дошао он тада не би звао њега, сина, већ њу, матер.

– Чу ли за онога?

Она, ма да је чула за то, ипак би се чинила невешта

– Шта?

– Како шта? плануо би старац и већ би почео изувати ципеле којима ће је гађати – како ништа ниси чула? Где си? Живиш ли? Како ништа? Зар ја што не силазим доле, па мислиш ништа не чујем и не видиш? Које доба беше јутрос када он дође? А?

– Ама које доба – ишчуђавала би се она упорно. – Дете рано дође, леже, и ено га још спава.

Он већ не би могао да издржи. Ципелом или чибуком бацио би се за њом:

– Ајд', бар и тебе да не гледам! – И од једа заваљивао би се на јастук. Не толико тада љут и бесан на њега, сина, колико на њу, на ту њену тобож толику љубав према њему, те зато, што га бајаги толико воли, једнако лаже за њ и оволико га упорно брани, као да га само она воли, као да је само њен син, и само му она добро жели.

А зна када је ноћас дошао. Чуо га је. Само је један пут лупнуо алком, а она, мати, одмах из куће истрчала, сигурно није никако ни спавала, чекајући га. Чак није дала момку, који је као увек наоружан иза капије спавао, да капију отвори, већ одбијајући га од капије, рекла:

– Немој ти. Ти када отвараш, много лупаш, и пробудиш онога тамо горе, старога.

А међутим он, стари, зна да није због тога што њега жали, да би се он том лупом пробудио, узнемирио, растерао му се сан; него због тога да не би чуо како њен син у зору, и у недоба долази.

И вечито у тој као свађи, грдњи и неслагању са сином, тако старац и умро. Чак, као у инат њима, а највише својој жени, када се разболео, није хтео да ка-

же, да се потужи, већ једнако лежао горе, на доксату од куће, и само општио са слугама, те га тако једног дана тамо затекли и мртвог.

И од тад, од смрти хаџи-Трифунове, у њиховој кући знало се само за онај живот, изобилан, увучен и пун раскоши, са лепим женама и раскошним одељима, а још раскошнијим јелима и слаткишима. Једна фурунџиница, која би само за њихову кућу пекла, могла је од њих да се издржава, толико се месило и пекло. И никад се из њихове куће није чула, као из осталог комшилука, свађа, бој, или писка деце. Чак се нико није могао похвалити да је могао чути да се код њих каква ружна реч изговорила гласно. И што је бивало свађе, несугласице па и смртних случајева, све се то свршавало у тишини. Једнако се гледало да се живи што тише, лепше и у што већем изобиљу: да су собе једнако окићене и што топлије, утуткани је, намештене; да по кући, по дворишту шуште меке женске халине; да се виђају лица бела, нежна, очувана и негована. Око куће једнако се докупљивали суседни плацеви и амбареви. Штале, што су биле испрва одмах до куће, све су се даље иза куће помицале у крајеве, да се приликом доношења хране, жита, не би реметио кућни мир и раскош. А око куће се опет башта једнако проширивала, пунила најлепшим и најбољим дрвећем: шамдудима, трешњама и вишњама, и разноврсним калемљеним скупоценим ружама, а особито ниским јабукама до земље са нежним плодовима, које су само по неколико зрна годишње рађале.

Женске су имале само да се што лепше носе, ките, и да знају што више страних јела да готове, и што теже, заплетеније везове да везу. Али опет, ипак да им је једино главно да што више своју лепоту и снагу негују, да су што беље, што страсније. И циљ живота да им је тај: која ће од њих, једнако негујући се и улепшавајући, моћи својом силном лепотом све остале женске иза себе бацити, а све мушке по кући – не гледајући ни род, ни доба – освојити и залудити.

Тако и мушки; и они су живели неким „њиховим животом“. Нигде их није било. Ма да им је магаза била горе, у главној чаршији, и у њој се увелико држала со и конопља, она је више служила за обрачунавање са чивчијама и давање под закуп земље, него за трговину. Па и у тој магази никад нико од њих није био, већ увек њихов главни момак. Још мање их је било на чивлуцима и виноградима. Једино што су одлазили у чивлук код Доњег Врања. Али тамо се ишло више шетње ради. Тај чивлук био је на пушкомет далеко и човек се могао, нарочито лети и с јесени, тако тихо и свеже одмарати у њему. Био је усамљен, иза поља, са кулом у дубини зеленила, а окружен свуда зидовима и редовима високих топола, које су вечито шуштале успављујући. За тај чивлук, нарочито за ту кулу, толике су приче и бајке биле везиване и говорене. И једино на том чивлуку што би се ко од њихових мушких могао видети, а иначе